

ЛІДЕРСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті проаналізовано різні підходи науковців до визначення понять “лідер”, “лідерство”, “потенціал”. Охарактеризовано основні вікові особливості підлітків. Визначено суть лідерського потенціалу учнів підліткового віку як педагогічної категорії.

Ключові слова: лідер, лідерство, потенціал, учні підліткового віку, педагогічна категорія.

Проблема⁰ лідерства визначилась багато століть тому. Так, ще античні мислителі намагалися виділити характерні якості особистості, які надасть їй змогу стати видатною історичною постаттю. Зокрема, Платон вважав, що тільки поєднання природжених лідерських здібностей людини зі сформованим у неї філософським складом розуму може забезпечити її перетворення в справжнього володаря, який буде спроможним позбавити свою державу зла.

У сучасному суспільстві значущість проблеми лідерства ще більше зростає. Адже в умовах динамічних змін усіх сфер соціуму значно підвищуються вимоги до рівня сформованості лідерських якостей кожної особистості, її вмінь розбудовувати відносини з іншими людьми й активно брати участь у соціальних перетвореннях.

Як доведено науковцями, важливим етапом у процесі формування лідерських якостей особистості є підлітковий вік. У світлі цього виникає нагальна потреба в проведенні в школі цілеспрямованої роботи в напрямі розвитку лідерського потенціалу учнів цього віку.

Вивчення наукових праць з філософії, психології, менеджменту, педагогіки свідчить, що в них широко висвітлюються різні аспекти проблеми лідерства. Зокрема, розкриттю суті лідерства, його взаємозв'язку з феноменом керівництва присвячено публікації таких фахівців з теорії управління, як: М. Альберт, К. Аржирис, Р. Кричевський, М. Мескон, Ф. Хедоурі та ін.

Психологічні основи лідерства обґрунтовано в працях А. Адлера, Г. Андресевої, О. Бодальова, Б. Паригіна, А. Петровського, К. Юнга та ін. Значний внесок у розвиток педагогічної теорії лідерства зробили Є. Аркін, П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін. Крім того, у наукових працях охарактеризовано окремі групи лідерських якостей особистості: комунікативні (Н. Жеребова, В. Румянцева, Н. Семченко), креативні (В. Дружинін, А. Руковишников, М. Соколова), організаторські (В. Агеев, Л. Уманський) тощо. Визначенню різних видів лідерства присвячено праці таких авторів, як: І. Белякова, О. Генісаретський, М. Каган, А. Лутошкін, Б. Юдін та ін.

Проте результати аналізу наукової літератури та дані проведеного пілотажного дослідження свідчать, що проблема розвитку в підлітків лідерського потенціалу потребує подальшого дослідження на теоретичному та практичному рівнях. У свою чергу, це зумовлює необхідність визначення суті самого поняття “лідерський потенціал учнів підліткового віку”.

Метою статті є розкриття суті лідерського потенціалу учнів підліткового віку як педагогічної категорії.

Для уточнення суті понять “лідер”, “лідерство”, “потенціал” нами було опрацьовано відповідну довідкову та наукову літературу. Зокрема, з’ясовано, що в психологічному словнику за редакцією А. Петровського й М. Ярошевського суть лідерства розкривається через опис відносин домінування й підкорення, впливу та наслідування в системі міжособистісних відносин у групі. У цьому словнику також зазначено, що лідер – це член групи, за яким “визнається право приймати відповідальні рішення у значущих для нього ситуаціях”, тому лідером є найбільш авторитетна особистість, яка реально відіграє центральну роль в організації відносин людей у групі [3, с. 185]. У “Сучасному словнику з психології” В. Юрчука стверджується, що лідер – це член групи, за яким вона визнає “пріоритет приймати значущо відповідальні рішення в онтологічно-субстанційних обставинах-ситуаціях” [12, с. 283].

В “Енциклопедичному соціологічному словнику” вказано, що термін “лідерство” визначається у двох основних значеннях:

- як провідне становище окремої особистості чи соціальної групи, що зумовлено найбільш ефективними результатами її діяльності в певній галузі;
- як процеси внутрішньої самоорганізації та самоуправління групи, що зумовлені індивідуальною ініціативою їхніх членів.

У цьому словнику також наголошено на тому, що справжнім лідером є такий член групи, який добровільно бере на себе значно більшу міру відповідальності, ніж того вимагають формальні розпорядження або загальноприйняті норми [11].

М. Рожков визначає лідера як людину, котра здатна впливати на інших людей, викликати в них інтерес до спільної праці й активізувати їх зусилля щодо участі в ній [7, с. 47]. О. Уманський, А. Лутошкін тлумачать лідерство як одну з форм суспільної активності в групі, а самого лідера – як особистість, котра виявляє активну життєву позицію та має авторитет серед членів групи, з якою вона ідентифікується [9, с. 96].

Продовжуючи розвивати свої думки в спільній науковій праці з іншими авторами, А. Уманський зауважує, що лідером називають людину, яка приймається групою та яка найбільш повно відображає й виражає її інтереси. Причому прояв лідерських якостей людини відбувається під час здійснення нею міжособистісної взаємодії в процесі рольової диференціації, даючи їй змогу реалізувати власні потенційні можливості в діяльності та спілкуванні [8, с. 80].

Б. Паригін стверджує, що лідерство є одним із процесів організації й управління малою соціальною групою, що сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни та з оптимальним ефектом. Ініціатором сумісної взаємодії при цьому виступає певна людина – лідер, тобто можна сказати, що лідер – це член групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної достатньо значущої ситуації, щоб забезпечити організацію колективної діяльності людей для успішного досягнення поставленої спільної мети [6, с. 240].

Отже, на підставі вищевикладеного можна підсумувати, що лідерство є однією з форм суспільної активності в групі. У свою чергу, лідер – це людина, яка завдяки своїм особистісним якостям та властивостям спроможна справляти вагомий вплив на інших людей.

Визначено, що характерними ознаками лідера є такі:

- належність до групи (лідер має бути одним з її членів);
- становище в групі (лідер має високий статус та користується авторитетом у колективі);
- відображення ціннісних орієнтацій групи (норми поведінки й цінності групи та лідера збігаються, причому він найповніше відображає інтереси спільноти);
- вплив на свідомість і поведінку інших членів групи;
- джерело висунення лідера в групі (лідер висувається в процесі взаємодії членів групи чи її організації) [5, с. 22].

Слід також зауважити, що в науковій літературі (А. Карпов, Р. Кричевський, Б. Париґін та ін.) вводиться поняття формального й неформального лідера, що зумовлює необхідність виокремлення двох різних феноменів – керівництва й лідерства. Перший із них реалізується тільки у формальній організації чи групі, що являє собою інституційно встановлену спільноту людей, об'єднаних для досягнення певної мети. Другий феномен виявляється у взаємодії людей, які можуть бути членами і формальної, і неформальної організації чи групи.

Унаслідок специфіки функціонування формальної організації її керівник призначається органами влади, які займають більш високий ступінь в ієрархічній системі управління, тобто ззовні. Створення неформальної організації чи групи є результатом спонтанної, нерегламентованої активності людей. Тому в ній функції керівника делегуються групою одному з її членів як найбільш впливовій, авторитетній особі добровільно, тобто внаслідок дії внутрішніх факторів. А це означає, що розвиток у людині лідерських якостей допомагає їй набути вищого статусу в певній спільноті, повніше реалізувати особистісний потенціал [2; 4; 6].

Як з'ясовано на основі вивчення наукової літератури, поняття “потенціал” походить від латинського *potentia* – сила, могутність, можливість. Це поняття трактується як: “внутрішній смисловий слух” (Г. Батищев); “прагнення, життєвий дух, напруження, активний рух” (А. Боднар); “здатність творити світ та себе” (М. Лосський, С. Франк, С. Рубінштейн); “життєва стратегія та життєва перспектива” (А. Абульханова-Славська).

З урахуванням точок зору різних науковців (І. Белякова, О. Генісаретський, М. Каган, А. Лутошкін, І. Шапошнікова, Б. Юдін та ін.) зроблено висновок про те, що потенціал особистості в соціально-педагогічному контексті являє собою комплексну характеристику її здібностей, потреб, якостей, ресурсів, резервів, що можуть бути приведені в дію та використані для досягнення поставленої мети. Важливо зазначити, що особистісний потенціал є не статичною, а динамічною величиною, адже він включає в себе не тільки вроджені можливості людини, а й систему постійно поновлюваних її ресурсів (інтелектуальних, вольових, психологічних тощо), що сприяють подальшому особистісному становленню індивіда. Завдяки цьому в особистості утворюються нові потенційні можливості. Отже, можна підсумувати, що потенціал включає в себе два основні складники: 1) уже існуюче (потенційне) – природні особливості, сформовані якості та властивості людини; 2) перспективне (актуальне) – існуючі для людини можливості й ресурси.

Вивчення проблеми розвитку лідерського потенціалу в підлітків вимагає також урахування визначених науковцями (О. Алферов, Л. Фридман [1; 10] та ін.) основних вікових особливостей учнів цього віку. У контексті порушеної проблеми особлива увага приділялась таким із них:

- бурхливе фізичне і духовне зростання; відчуття дорослості;
- суспільна активність, ініціативність, самостійність у прийнятті рішень;

- формування власної позиції; прагнення до самоствердження;
- потреба в спілкуванні, прямолінійність у судженнях; прояв творчої фантазії;
- наявність бажання наслідувати й копіювати дії однолітків; намагання виділитися серед інших;
- розвиток відповідального ставлення до себе, рідних, людства взагалі; потреба в соціально значущій колективній діяльності;
- дисгармонія в розвитку особистості, зміна системи інтересів, цінностей, характеру поведінки; швидка стомлюваність, підвищена тривожність, перебудова емоційної сфери; наявність в учнів фізіологічних і психологічних критичних станів, конфліктів і суперечностей.

Висновки. На підставі вищевикладеного зроблено висновок про те, що лідерський потенціал учнів підліткового віку являє собою системну єдність їхніх природних і набутих характеристик, котрі зумовлені цим віковим періодом та виявляються в процесі групової взаємодії. У свою чергу, це зумовлює необхідність педагогічного забезпечення постійного розвитку цього потенціалу. Тому подальше дослідження буде пов'язане з визначенням основних шляхів успішного розвитку лідерського потенціалу учнів під час здійснення навчально-виховного процесу в основній школі.

Список використаної літератури

1. Алферов А.Д. Психология развития школьников : учеб. пособ. / А.Д. Алферов. – Ростов н/Д : Феникс, 2000. – 384 с.
2. Карпов А.В. Психология менеджмента / А.В. Карпов. – М. : Гардарики, 1999. – 584 с.
3. Краткий психологический словарь / ред.-состав. Л.Я. Карпенко ; под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2 изд., расш., исправ. и доп. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 512 с.
4. Кричевский Р.Л. Если Вы – руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе / Р.Л. Кричевский. – М. : Дело, 1993. – 352 с.
5. Павлова О.А. Социально-педагогические условия реализации лидерского потенциала старших подростков : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / О.А. Павлова. – М., 2005. – 165 с.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б.Д. Парыгин. – СПб. : ИГУП, 1999. – 592 с.
7. Рожков М.И. Воспитание учащихся: теория и методика / М.И. Рожков, Л.И. Майборода. – Ярославль : ЯГПУ имени К.Д. Ушинского, 2002. – 282 с.
8. Уманский А. Педагогические условия и средства стимулирования лидерства в детских и юношеских объединениях / А. Уманский, В. Рогачев, А. Тимонин // Психолого-педагогические условия подготовки организаторов и лидеров детских и юношеских объединений. – Кострома : КГПУ имени Н.А. Некрасова, 1994.
9. Уманский А.Л. Психология и педагогика работы комсорга / А.Л. Уманский, А.Н. Лутошкин. – М. : Молодая гвардия, 1975. – 208 с.
10. Фридман Л.М. Психология детей и подростков : справочник для учителей и воспитателей / Л.М. Фридман. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 480 с.
11. Энциклопедический социологический словарь / общ. ред. акад. РАН Г.В. Осипова. – М., 1995. – С. 355.
12. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии / авт.-состав. В.В. Юрчук. – Мн. : Слайда, 2000. – 704 с.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2012.

Рыженко М.В. Лидерский потенциал учащихся подросткового возраста как педагогическая категория

В статье проанализированы разные подходы ученых к определению понятий “лидер”, “лидерство”, “потенциал”. Охарактеризованы основные возрастные особенности подростков. Определена сущность лидерского потенциала учащихся подросткового возраста как педагогической категории.

Ключевые слова: лидер, лидерство, потенциал, учащиеся подросткового возраста, педагогическая категория.

Ryzhenko M. Leadership potential of pupils of growing-up years as a pedagogical category

Different scientists' approaches to the definition of such notions as “leader”, “leadership”, “potential” are analyzed in this article. Main age-related peculiarities of teenagers are characterized. The main point of led managed potential of pupils of growing-up years as a pedagogical category is defined.

Key words: leader, leadership, potential, of pupils of growing-up years, pedagogical category.